

## PANEGYRICUS ÉS EPOSZ

Zrínyi és Cortesius

Régóta tudjuk, Marót Károlytól, hogy Zrínyi eposzának példái között Ovidius *Metamorphoses*-e is szerepelt, Marót azonban közelebbi vizsgálatokba nem bocsátkozott, csak a *Syrena*-kötet Peroratióját és az Ovidius művét záró, önmagának költői halhatatlanságot jövendőltő toposzt vetette össze.<sup>1</sup> Ha azonban összehasonlítjuk Ovidius „*carmen perpetuum*”-ának és a szintén tizenöt énekből álló Zrínyiásznak felépítését, akkor felülő hasonlóságot találunk. A római költő művének első öt könyvében istenek, középső öt könyvében félistenek, azaz héroszok, utolsó öt könyvében pedig emberek csodás átváltozásait adja elő. Így a Chaossal induló mű Julius Caesar istenülésének, vagyis csillaggá változásának legendájával ér véget; a veszélyeztetett és zavarba került világrend így jut el az újra elnyert aranykori béke boldog állapotában. Zrínyi a maga keresztény módján szintén káosszal kezdi eposzát, hiszen a földre tekintő Isten a kiválasztott magyar nemzetet olyan kaotikus állapotban leledzőnek találja, amely az egész világrendet veszélyezteti. A végén pedig, Zrínyi Mikló engesztelő halálával és mennyei megdicsőülésével a világrend helyreáll, az aranykor magva el van vetve. Ennek megfelelően az eposz is három élesen elkülönülő részre, háromszor öt énekre tagozódik. Az ötödik ének végén Zrínyi emberként, mégpedig Istennek elkötelezett, s Isten végzésébe belenyugodott, halálra szánt férfiként jelenik meg. Így búcsúzik fiától:

„Nem mienk az lélek, hanem az Istené,  
Te fogsz-é kedvedre sáfárkodni véle?  
Tarts meg, fiam, magadat nagyobb szükségre,  
s szegény romlott hazádnak jobb üdejére.

Szükség, hogy én itten végezzem napomat,  
Mert Isten rendelte itt végső órám,  
Most utolszór mutatnom kell mivoltomat:  
Kövessed, mikor kell, te is nagy próbámat.”<sup>2</sup>

A második nagy egység, a tizedik ének végén Zrínyi úgy jelenik meg mint hős, emberfeletti hős, akit harcában a kaszás halálhoz, diadalmas megtérésében a barlangjába visszatérő oroszlánhoz hasonlít a költő.<sup>3</sup> Végül a harmadik harmad, illetve az egész eposz végén Zrínyi megdicsőül, mártírként az égbe emelkedik. Tehát az ovidiusi isten-félisten-ember sorrend megfordul, lesz belőle ember-félisten-(azaz hős)-megistenült hős.

Ovidiusnál azonban nincs központi hős. Zrínyi, a költő viszont egész eposzát Zrínyi, a szigetvári hős emberfeletti alakjára boltozza, Zrínyizhez képest a többi hős, akár a magyar, akár a török táborban

<sup>1</sup> MARÓT Károly, *Bevezetés in A kétezer éves Ovidius*. Szemelvények a költő műveiből. Bp. 1957. 42. Marót zárójelben hozzátesszi: „(Különben nemcsak magyar, hanem általános szempontból gyümölcsöző feladatnak tartanók Zrínyi mint eposzköltő és a *Metamorphoses* mint eposz' egymáshoz való viszonyulását közelebbről megvizsgálni)”. – Tanulmányom vitáján Havas László teljes joggal felvetette, hogy Vergilius Aeneis-ének hármass felosztása is hathatott Zrínyire. Az Aeneis szerkezetéről vö. e sorok írójától: *Vergilius Aeneis in Vergilius: Aeneis*. Ford., előszó és névmutató: KARTAL Zsuzsa. Utószó és jegyzetek: SZÖRÉNYI László. *Kozmosz Könyvek*, Bp. 1987. 341–354. 1.

<sup>2</sup> *Gróf Zrínyi Miklós művei*. Kiadja NÉGYESY László. Első kötet. Költői művek. Budapest, 1914. (A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára, XIV/1.). 179.

<sup>3</sup> 1. kiad. 255–256. 1. 103–106. versszak.

foglal helyet, nem tekinthető egyenrangúnak. Ezzel a beállítással a vergiliusi példán is túlhalad, mert hiszen Aeneas – bármennyire központi szerepet is tölt be – a maga végzetes elrendeltettségében sem emelkedik annyira a többi hős fölé, mint Zrínyi. Természetes, hogy Ovidiustól hőeszmenyt nem vehetett, az azonban már magyarázatra szorul, hogy a magyar költő miért értelmezi így módon a maga – egyébként a vergiliusi normához igazított – központi hőst.

A főhősnek mint az isteni küldetés egyedüli letéteményesének ennyire az előtérbe helyezése magán viseli a késő antikvitás legnagyobb költőjének, Claudianusnak és műfajának a panegyricusnak a hatását. Claudianus összes művei megvoltak Zrínyi könyvtárában.<sup>4</sup> A lehetséges hatás részletes vizsgálatát akkorra kell halasztani, amikor a Zágrábban őrzött könyvgyűjtemény korszerű feldolgozása napvilágra kerül. Addig is azonban fel kell hívnunk a figyelmet egy olyan humanista panegyricusra, amelyet Zrínyi ismert, sőt aláhúzásokkal is ellátott. Ez a mű Alexander Cortesius, azaz Alessandro Tommasso Cortese: *De laudibus bellicis Matthie Corvini Hungariae regis* című dicsőítő költeménye.<sup>5</sup> Cortesius – mint Havas László tisztázta – 1487. augusztus 7-e, azaz Bécsújhely elfoglalása és 1488 áprilisa, azaz azon időpont között írta művét, amikor Ancona városa kitűzte a magyar zászlót, és ezzel Mátyás fennhatósága alá adta magát.<sup>6</sup> A Zrínyiással való koncepcióbeli hasonlóságot már Florio Banfi észrevette 1937-ben, de ez a megállapítás visszhangtalan maradt a Zrínyi-szakirodalomban.<sup>7</sup>

Zrínyi Miklós könyvtárában megvolt – illetve Zágrábban ma is megvan – Bonfini műve Zsámboki-féle kiadásának 1606-os, Hanauban nyomott változata.<sup>8</sup> Zsámboki a mű függelékében – többek között – közli Cortesius munkáját is, mégpedig az Obsopaeus-féle, Hagenauban 1531-ben megjelent kiadás alapján.<sup>9</sup> Ezzel mintegy megkoronázza összeállítását, amelyben Cortesius költeménye után már csak Zsámboki saját epigrammái következnek, valamint kronológiai összefoglaló.<sup>10</sup> Monok István, valamint Orlovsky Géza jóvoltából – Font Zsuzsa közvetítésével – beletekinthettem a Zrínyi könyvtár részletes feldolgozásának kéziratába, innen tudom, hogy Zrínyi három helyen is tintával aláhúzta Cortesius egy-egy sorát.

<sup>4</sup> Zrínyi könyvtárjegyzékében a „VIII. Poetae Latini” szakasz 34. sz. tétele: C. L. Claudiani quae extant, Heinsius Daniel recensuit ac notas addidit. Accedunt quaedam hactenus non edita.” 1.: *Bibliotheca Zrinyiana*. Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrinyi. Wien. 1893. Verlag von S. Kende. 74.

<sup>5</sup> Kritikai kiadása: Alexander CORTESIUS, *De laudibus bellicis Matthiae Corvini Hungariae regis*. Edidit Iosephus Fögel. (BSMRAE). Lipsiae, B. G. Teubner, MCMXXXIV.

<sup>6</sup> HAVAS László, *A. Cortesius panegyricusa Mátyás és a pápaság diplomáciai érintkezésének tükrében*. ItK 1965. 323–327.

<sup>7</sup> Florio BANFI, *Alessandro Tommasso Cortese glorificatore di Mattia Corvino re d'Ungheria*. Archivio storico per la Dalmazia. XII. évf. XXIII. köt. 137. füz. Roma, MCMXXXVII. 135–160. 1. – Banfi az égben játszódo jelenetet veti össze a Zrínyiással, de nem vizsgálja, hogy Zrínyi honnan ismerte Cortesiust. 165. 1. 1. j.

<sup>8</sup> 1618–1918. *Zrínyi-kiállítás*. (...) Bevezette: FERENCZI Zoltán. Bp. 1919. 23. Nr. 266. – + RMK III. 1027., a függelék: RMK III. 1019. – A MONOK István által szerkesztett, kéziratos új feldolgozásból, amely a Zrínyi-könyvtár állagát tárja fel, kiderül, hogy Zrínyi a következő sorokat húzta alá: „Incumbent alii Sarrano mollius ostro” (i. kiad. 898. felülről a 12. sor); „Intextent agili, et convivia lauta parabunt” (898. 1., felülről a 15. sor); „At rex Pannonia tremuit Germanus in aula” (898. 1., alulról a 19. sor). A kritikai kiadásban ezek a sorok: 311., 314., 336. sor (FÖGEL, *i. m.* 8–9.)

<sup>9</sup> Obsopaeus így ajánlotta barátja, Sebastianus Haller figyelmébe a költeményt 1531-ben: „Fuit hic unus ex numero, quos felicissimum illud et politissimum Angeli Politiani seculum produxit, quo nunquam felicius ingeniorum uberior proventus extitit.” *Antonii Bonfinii Rerum Vngaricarum decades quatuor, cum dimidia*. (...) Ioan. Sambvci (...) opera ac studio (...) Basileae, 1568. 865. 1.

<sup>10</sup> Bonfinival együtt Cortesiust is továbbhagyományozták. Nagyon érdekes, hogy a következő kiadványba is bekerült: *Livii Hungarici id est: celeberrimi de rebus Hungariae historiographi, Antonii Bonfinii orationes*. (...) Quibus una, alterave ejusmodi Oratio ex Nicolai Ivanfii historia adjuncta est. Item elegantissimum, et Claudiancis Panegyricis aemula T. Cortesii De laudibus Matthiae Corvini, Invictissimi olim Hungariae Regis, carmen panegyricum. – Cassoviae, Typis Academ. per Joan. Hen-

Cortesius, akinek családja Dalmáciából származott, a pápai kancellárián volt írnok abban az időben – mint ahogyan Kristeller egy frissebb tanulmányában kifejti –, amikor a pápai állam és diplomácia irányításában az írnokok körében egyértelműen győzött a humanizmus, a maga nyelvi és irodalmi törekvéseivel, és csak a jogászok között tartott meg bizonyos pozíciókat a késői skolasztika.<sup>11</sup>

Az újabb szakirodalom, amely Mátyás olasz magasztalóival foglalkozik, nem sok figyelmet szentel a költeménynek; Sante Graciotti pl. semmilyen figyelemre méltót nem talált benne ideológiailag, legfeljebb azt, hogy Magyarországgal kapcsolatban emlegeti a költő a „kereszténység védőbástyája” toposzát.<sup>11/a</sup> Pedig akár ha Banfi, akár ha Havas László megállapításait vesszük figyelembe, a költemény jelentős irodalmi szempontból, hiszen csiszolásában nem kisebb költő segített mint Marullus; akár diplomáciatörténeti szempontból, hiszen azt a pápai álláspontot tükrözi, amelyet a Szenszék Magyarországgal kapcsolatban a Mátyással való viszony végleges megromlása előtt alakított ki.

A költemény tartalma röviden a következő: a költő elutasítja a közkeletű epikus tárgyakat, vagyis a trójai és a thébai háborút, valamint az aranygyapjú megszerzésére indított expedíciót ugyanúgy, mint a csillagok futását, vagy az alvilágot leíró költeményeket; ő a fikatív témák helyett valóságos tárgyat választ, Hunyadi Mátyás tetteit, akit egyúttal múzsájául is felkér. Hiszen Corvinus a világ egyetlen reménye, Itália és Róma védőbástyája, a cseh eretnekek leigázója, a régi hit védője. Említhetné őseit is, de elsősorban apját, aki Nándorfehérvár alól elverte a törököt; az ősi Taurinumot ma azért hívják *Fehérvárnak*, mert az elszórt török csontok fehérlenek ott. De az atyja legnagyobb dicsősége az volt, hogy e fiút, Mátyást nemzette, aki ugyanúgy felülmúlja őt dicsőségben, mint ahogy Peleust Achilles, vagy Fülöpöt Nagy Sándor. Már mikor anyja méhében volt, csodás előjel – a holló és a gyűrű történetét eleveníti fel Cortesius – figyelmeztette anyját, hogy Isten kiválasztottját hordja szíve alatt. Erzsébet (Elisa) imájára Isten oda is figyel. A könyörgéstől megindulva így szólította meg Szűz Máriát:

„O mater, diro poenas de sanguine sumam  
Immittamque globos flammaram in viscera terrae  
Et genus humanum deleto semine perdam.  
Iam pudet in nostras armari numina vires,  
Quae superis depulsa polis damnavimus Orco.  
En rursus fera bella cient rursusque gigantes  
Monstraque de superis audent decernere regnis.  
Pars quota terrarum restat mihi? Possidet orbem  
Turca ferox Eurumque premit Magmedus et Austrum,  
Nec patriam tantum Solymam nec Achaica tantum,  
Regna, sed Illyricum tenet Epirumque superbus.  
Angusto vix tuta freto Roma incluta, divum,  
Roma, locus, Roma, imperii pulcherrima sedes.  
Quid memorem infandi tot templa ruinis,  
Dedecus in nostrum versum fasque omne nefasque  
Pollutamque fidem et temeratas caedibus aras?

ric. Frauenheim, 1732. E kiadvány 132–166. 1.-jén tehát olvasható Cortesius, akinek művével ilyenformán a XVIII. századi magyarországi jezsuita latin epika alakítói között is számolnunk kell.

<sup>11</sup>P.O. KRISTELLER, *La cultura umanistica a Roma nel Quattrocento*. – Umanesimo a Roma nel Quattrocento. A cura di Paolo Brezzi e Maristella de Panizza Lorch. Roma – New York. 1984. 323–332.

<sup>11/a</sup>Sante GRACIOTTI, *Le ascendenze dottrinali dei lodatori italiani di Mattia Corvino. in Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*. A cura di T. KLANICZAY. Bp. 1975. 62.; vö. KLANICZAY Tibor, *A kereszteshad eszméje és a Mátyás-mítosz*. (RenFüz 28.) Bp. 1975.

An frustra ignifera torquemus fulmina dextra  
 Miscemusque cavis horrenda tonitrua nimis?  
 Me tamen Hunniadae pietas movet actaque bello  
 Fortia et effusus nostro pro nomine sanguis,"<sup>12</sup>

Isten tehát a föld elpusztításától, amelyet az emberiség – elsősorban a mohamedanizmus térhódítása miatt – bőven megérdemelt volna, csak Hunyadi kegyessége miatt tekint el. Intézkedik is, hogy a hős fia békességben megszülessék és fölneveljék; ő fogja a törököt megtéríteni, tűzzel és vassal győzni földön és tengeren és végül elhozni az aranykort:

„Postquam alacres magnis vires firmaverit ausis,  
 Is premat immanes invicto milite gentes  
 Aureaque Arctois componat saecula terris.”<sup>13</sup>

Istennek erre a kijelentésére megrendült ég és föld, sőt még a mély pokolban lappangó Mohamed is. A gyermek megszületett és születésénél ott volt Venus, mint a rómaiak ősnnya, Mars és maga Romulus is. Az újszülöttre maga Athéné helyezte koszorúját és a Párkák háromszor zengték a jó előjelt tartalmazó dalukat. Mátyás csodálatosan gyarapodott bölcsességben és erőben, atyja mellett sajátította el a hadimesterséget, majd Hunyadi János – nándorfehérvári győzelme után halálát érezvén közeledni, mert Isten elhatározta, hogy a megüresült eget fogja vele gazdagítani – így oktatta búcsúzza fiát:

„Incumbent alii Sarrano mollius ostro,  
 Argutas tenui decent de gutture voces,  
 Pulsabunt citharam melius saltuque choreas  
 Intexent agili et convivia lauta parabunt,  
 Tu bellare frequens et vincere, nate, memento;  
 Hoc tibi erit studium regnique extendere fines,  
 Exercere fidem et contingere sidera factis.  
 Ingeredere et tantos iam nunc ordire labores!”<sup>14</sup>

Miután Hunyadi mennybe ment, László fiát kivégeztette a német király – a király lelkiismeretfurdalását festő sort Zrinyi ugyanúgy aláhúzta, mint az előbbi nemzetkarakterológiai figyelmeztetés két sorát, amelyben a költő, illetve Hunyadi más népeknek engedi át a békés nyugalmat, mert a magyar népnek, illetve vezérének harc a sorsa – végül Mátyás kerül a trónra. Először Istennek adott hálát, mint az alacsony sorból került Dávid király, majd az ország egy részét bitorló huszitákkal számolt le. Harca előtt Szt. Istvánhoz fohászzkodott segítségért. Győzelme után álmában megjelent neki római őse, a köztársaság korának bajnöke, Corvinus és átnyújtotta neki Aeneas fegyvereit, amelyet addig az eliziumi mezőkön rejtegetett, mert nem talált méltó viselőjükre; mindenesetre az újabb használatba vétel előtt kifényesítette és kiélesítette őket Vulcanus szicíliai műhelyében. Mátyás fel is ölti a csodálatos fegyvereket, melyeknek méltóbb viselője ő, mint akár volt Vergilius hőse, akár Homéroszé, serege ezért méltó ovációban is részesíti és örök hűséget esküszik neki. (Ez az eskü pontosan az 1199 sorból álló költemény közepén helyezkedik el.) Alecto furia azonban, hallván Mátyás sikereit, magára ölti Murád szultán (Amurathes) küllemét, megjelenik fiának Mohamednek álmában és Mátyás ellen izgatja a fiatal szultánt. Szemére hányja, hogy bosszulatlanul hagyja atyja belgrádi vereségét és a magyarok terjeszkedését; szavaihoz nyomatékuul mérges kígyót hajít fia kebelébe. A fiú megfelelően fel is dühödik és engesztelhetetlen dühében felszólítja vezéré, Alit (akit a költő Halybacchusnak nevez, és azt tartja róla, hogy a Halys folyó partján szülte őt Bacchusnak egy amazon) hogy a zonnal vonuljon seregével a magyarok ellen. Mátyás azonban megveri, és Ali hiába átkozza el Mohame-

<sup>12</sup> FÖGEL, *I. kiad.* 5.1. 142–161. sor

<sup>13</sup> *J. m.* 5–6. l., 171–173. sor

<sup>14</sup> *J. m.* 8–9. l., 311–318. sor

det, aki félrevezette és hiába könyörög atyjához Bacchushoz, Mátyás megtámadja és sajátkezűleg megöli az ifjú török vezért. Ali lelke keseregve suhant az alvilágba, ahol örökké tartó pokoli gyötrelmek várják. Mátyás el is foglalta volna az egész török birodalmat, ha otthon nem támadt volna lázadás. De a király azóta is rendületlenül pusztítja a törököket, és amióta Beatrix a felesége, a királyné is részt veszi hadjáratokban. Azután a hitszegő Ausztriára támad, elfoglalja Bécsset majd Bécsújhelyet is. A diadalmenet leírása után harcmodorának magasztalása következik. A költemény befejezésében a magyar királyt Cortesius előbb az összes történeti hős fölé helyezi (ezek között szerepel Attila is), majd a mítoszi hősökről mutatja ki, hogy azok vitézsége sem ért fel Mátyáséval. Így üdvözli a királyt:

„Salve, Martis honos, Martis genus, optima bello,  
 Dexter, Romanis maioribus aemula virtus!  
 O felix soboles, felicia quae te  
 Tempora, quae talem, tantum tulit inclitya tellus.”<sup>15</sup>

Amíg a latin műzsák nyelve élni fog, Mátyás dicsősége is fennmarad, túléli Mausolos oszlopait és a piramisokat is. Ha pedig egyszer elszólítja az ég, Krisztus üdvözíteni fogja és csillagként fog ragyogni az égen.

Műfaji szempontból Cortesius költeménye hűen követi a Claudianus által dicsőítő költeményekre adott mintát. Legújabbban Jakob Lehner foglalkozott Claudianus panegyricusainak szerkezetével. A Honorius császár IV. konzulátusára írott dicsének felépítése például a következő: a „basilikoi logoi” kompozíciós szabályainak megfelelően kezdődik a mű bevezetéssel, majd következik a *genos*, vagyis a hős származása és ősei, ezek után részletesebben az atya tettei (itt már lehet mitológiai nagyítást is alkalmazni). A következő rész a *genesis* vagyis a a születés, a maga csodás előjeleivel. Ezek után következik az ún. *anathrophé*, ez az egység engedi meg a legnagyobb variációs lehetőségeket. Cortesiusnál így pl. az Atyaisten földet elpusztító szándéka szerepel, amelyet végül a Hunyadi család kedvéért elhalaszt. Még ebbe a részbe tartozik az uralomra jutás, koronázás és a testvérrel való összehasonlítás; a Mátyás-panegyricusban ezt Hunyadi László megölésének története helyettesíti. Az anathrophé kötelezően tartalmaz mitologikus hasonlatot, ill. nagyítást, de Cortesius is határozottan vergiliusi mintára járt el, amikor a hőseposzra emlékeztető mennyei tanácskozást illesztett be. Ezután következik a *peri basill eias*: Cortesiusnál ennek pontos megfelelője egy kicsit előbbre került, de funkciója ugyanaz mint Claudianusnál Theodosius oktatása fiához; itt azért kellett előbbre helyezni, mert hiszen Hunyadi János még nem volt uralkodó. Majd következtek a tettek, vagyis a *praxeis*. Ezek két részre oszlanak, haditettekre (*praxeis kata polemon*) és a béke műveire (*praxeis kat' eirénén*); ez az utóbbi alrész Cortesiusnál hiányzik; megírását ugyan beharangozta, de ez – a Havas László által tisztázott körülmények miatt – elmaradt. Mindenesetre a mű így sem csorba, mert a diadalmenet és az aranykori utalások némileg pótolják a kimaradt, a békés alkotást bemutató részt. Ezek után következik a magasztalt uralkodónak mint katonának ill. mint politikusnak bemutatása; ez utóbbi értelemszerűen szintén hiányzik. Végül az epilógusban kötelező elem a *tyche* vagyis a király sorsát irányító végzetnek a magasztalása és a kitekintés: Cortesiusnál ez – keresztény műről lévén szó – a mennyei boldogság reményének felvillantásával azonos.<sup>16</sup>

A Hunyadi családra vonatkozó toposzokat Cortesius nagy valószínűséggel Janus Pannonius műveit is figyelembe véve dolgozta ki. Bátyja, a karrierjét egyengető bíboros, Paolo Cortese jól ismerte és magasztalta Janust.<sup>17</sup> Hunyadi János mennybemenetelére pl. nagyon rokon hely Janustól a Hunyadi János sírfelirataként írott epigramma.

<sup>15</sup>I. m. 26. l., 1156–1159. sor

<sup>16</sup>Vö. J. LEHNER, *Poesie und Politik in Claudians Panegyrikus auf das vierte Konsulat des Kaisers Honorius*. Ein Kommentar. Verlag Anton Hain, Königstein/Ts. 1984. 14–17.

<sup>17</sup>Vö. HUSZTI József, *Janus Pannonius*. Pécs, 1931. 290.

„Pannoniae murus, Turcorum terror in armis,  
 Si qua, Ioannes hac tegetetur, humo;  
 Sed sub Belgrado mundi superavit ut hostem,  
 Morte simul domita, sidera vivus adit.  
 Multi laurigeris Capitolia celsa triumphis  
 Consendere duces; solus at iste polum.”<sup>18</sup>

A Mátyásra vonatkozó toposzok legnagyobb gyűjteménye a király nevében Antonio Costanzi olasz költőnek írott költői levél.<sup>19</sup> A földet elpusztítani akaró isteni szándék, amelyet Mária fordít el, Janusnak abban a töredékes elégiájában olvasható, amelyet Zsámboki János még ilyen címen adott ki: *De laudibus Pontificis et rerum humanarum conditione*.<sup>20</sup> Ez a cím – legalábbis ami a pápa magasztalását illeti – rejtélyes, de nyilván hagyományozott és megengedi azt a föltételezést, hogy Rómában mindenesetre volt egy példány, Cortesius tehát mint pápai titkár könnyedén hozzáférhetett. E Janus-vers Zrínyi alapeszméjével való felöltő hasonlóságáról már Négyesy László írt.<sup>21</sup> Kardos Tibor tagadta ezt az összefüggést és a Marinónál olvasható égi tanácskozás hatásával helyettesítette.<sup>22</sup> Nem tudjuk, hogy Zrínyi olvasta-e Janust, de Cortesius közvetítésével e gondolatoknak az eposzba kerülése megnyutatóan magyarázható.

Az alapeszme döntő mozzanata Zrínyinél az, hogy az Isten bűnei miatt veri a magyarságot, a török tehát isten büntető vesseje. Ezt a gondolatot a Zrínyi-szakirodalom egyértelműen a reformáció történelemszemléletéből eredezteti.<sup>23</sup> Azonban régebbre is visszamehetünk: hiszen Enea Silvio Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa 1445-ben mint III. Frigyes császár titkára Bécsben olyan beszéddel fogadta az V. László és a Szent Korona hazahozatalára érkezett magyar küldöttséget, amelyet később Szécsy Dénes érsekhez intézett levél formájában ismerhettek meg olvasói.<sup>24</sup> Ebben a szónoklatban Aeneas fölveti, hogy isteni büntetés lehet az oka annak, hogy a nemrég még Európa leghatalmasabb királyságaként – Archiregnum – ismert Magyarország területében megcsonkult, tekintélyében hanyatlott, belső viszály emészti és idegenek ragadozzák el mellékterületeit, belsejében pedig büntetlenül dúl a török. Ennek az isteni büntetésnek csak az lehet az oka, hogy a magyarok valami bűnt követtek el, és Isten – ahogyan az Ószövetség tanítja – választott népét bünteti szigorúan, mint gyermekeit az atya. Beszéde végén meg is mondja, hogy ez a bűn nem egyéb, mint V. Lászlónak mint törvényes királynak elhanyagolása. V. László az a választott személy, aki származásával fogva – hiszen atyai ágon Julius Caesartól származik, mondja könnyedén Aeneas, aki egyébként nemcsak a románokat származtatta a rómaiaktól, hanem a longobárdokat is a hosszú szakállú magyaroktól, valamint a gótokat is megtette a hunok és magyarok rokonainak, ill. fajtestvéreinek – anyai ágon pedig a magyar királyok leszármazottja. Ha őt elfogadják a magyarok királynak, akkor Isten meg-

<sup>18</sup> *Janus Pannonius munkái latinul és magyarul*. Szerk., utószó és jegyzetek: V. KOVÁCS Sándor. Bp. 1972. 168–169.; vö.: KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*.<sup>2</sup> Bp. 1964. 88–89.

<sup>19</sup> *Id. Janus-kiadás*: 348–357.

<sup>20</sup> Vö. HUSZTI, *i. m.* 68.; a Teleki-féle kiadásban a vers címe: *Consultatio Dei Patris et Filii de perdendo hominum genere; quos tandem B. Virgo exorat. Iani Pannonii (... ) Poemata. (... ) I. Traiecti ad Rhenum, MDCCLXXIV. 437–449.*

<sup>21</sup> NÉGYESY László, *Gróf Zrínyi Miklós*. (az id. kiad. előszava). 57–58. – Négyesy kéziratos hagyatékában – mint erre KOVÁCS Sándor Iván figyelmeztetett, akinek ezért e helyen is köszönetet mondok – megtalálhatók jegyzetei erről az általa igen fontosnak tartott Janus–Zrínyi kapcsolatról, illetve a három lándzsa legendájáról. MTAK Kézirattár Ms 716/1–4. Az I. sz. csomagban részletes összevetést készített a Janus-vers és Zrínyi párhuzamos soraiból (f. 54.).

<sup>22</sup> KARDOS Tibor, *Zrínyi a költő a XVII. század világában*. (Itfűz 45.) Bp. 1932. 14.

<sup>23</sup> Vö. KLANICZAY Tibor, *i. m.*

<sup>24</sup> *Briefwechsel des Aeneas Silvius Piccolomini*. Hrsg.: Rudolf WOLKAN. I. Abt. Briefe aus der Laienzzeit (1431–1445). I. Bd. Privatbriefe. Wien, 1909. Nr. 189. 548–558.

szűnik büntetni a nemzetet.<sup>25</sup> Aeneas gondolatmenetének első fele kiválóan alkalmas volt, hogy ki-kristályosodjék körülötte a reformáció történelemszemlélete a magyarokat ért pusztulás okairól Mohács után; tanúsítja ezt Szenczi Molnár Albert, aki magyar–latin szótárának előszavában ezt a részt teljes egészében idézi.<sup>26</sup> A gondolatmenet egésze azonban a protestánsok számára használhatatlan volt, hiszen náluk nem valamely kiválasztott hős vagy uralkodó, hanem az igaz hit elfogadása szabadít meg Isten csapásaitól. Annál alkalmasabb volt e gondolat katolikus fölhasználásra; egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy Cortesius ismerte (II. Pius levélgyűjteményének Rómában őrzött kódexéből) e levelet, és felhasználta; csupán V. László helyett most már Mátyás lett az a választott hős, akinek kedvéért Isten elhalasztja a föld elpusztítását. Ettől a megoldástól pedig egyenes út vezet Zrínyiig.

Még egy tényezővel számolhatunk, a büntetés, illetve a büntetés-elhalasztás képzetének kialakulásakor. Ebben a formában ugyanis, tudniillik abban, amely szótérikus hős-höz köti a világrend jobbfordulását, döntő különbséget kell látnunk ahhoz a közhelyhez képest, amely a Biblia nyomán a tatárjárásról szóló *Planctus* óta felbukkan irodalmunkban. Ez a tényező pedig a három lándzsa legendája. Szent Domonkosnak tűnt fel e szerint álmában Isten, aki három tüzes lándzsával fenyegeti a földet, hogy elpusztítsa az emberiséget három fő bűne: a superbia, az avaritia, és a luxuria miatt. Szűz Mária azonban közbenjáróként könyörög Istenhez és két rettenthetetlen bajnokot ajánl, akik tevékenységükkel legyőzik ezeket a bűnöket és így megváltják a földet a romlástól: Szent Domonkos és Szent Ferencet.<sup>27</sup> Már Vargha Damján fölvetette e legenda és a Zrínyiasz összefüggését; ám Banfi Florio azzal az ellenvetéssel élt, hogy a *Speculum Humanae salvationis*, amely e legendát tartalmazza, hatott ugyan a kódex-irodalom korában, hiszen rengeteg magyar változatát ismerjük, de Zrínyi korában nyomtatásban még nem jelent meg.<sup>28</sup> Cortesius közvetítő szerepének felismerésével ez a nehézség is megoldható, ugyanis a Rómában élő fiatal pap könnyen ismerhette Szent Domonkos legendájának – amely hallatlanul elterjedt volt – ezt az epizódját, akárcsak Janus maga, mikor a nagyrészt pogány színezetű életművéből kilógó mennyei tanácskozást írta. Mindenesetre a pogány Claudianus keresztényesítésekor kapóra jött e látomás, amely Szűz Máriát is bevonja a cselekménybe. Janus máskor óvakodott Mária szerepeltetésétől; sőt, mint a Marcellus-dicsének mutatja, ha szentet léptet is föl, mint ott pl. Szent Ambrust és Szent Márkot, azokat is teljesen pogány intrikusi illetve patrónusi minőségben szerepelteti. Janussal kapcsolatban még egy bátorítatlan gondolat fölvethető. Nem alkalmazott-e vajon olyan mitológiai apparátust elveszett *Annales* című eposzában, amely emlékeztet a mennyei tanácskozásban alkalmazott megoldásra?! Minden valószínűség szerint a magyar történelem

<sup>25</sup> „ékeszölésének és irányának egész varázsát kifejtette, és fejtegetéseit hízolgó nyilatkozatokkal pazarul diszította fel”. Így méltatja: FRANKÓI Vilmos, *A Hunyadiak kora Magyarországon*. (A magyar nemzet története IV.) Bp. 1896. 75–76.

<sup>26</sup> *Szenci Molnár Albert költői művei*. Kiadta: STOLL Béla. (RMKT XVII. 6. k.) Bp. 1971. 460. l.; vö. e sorok írójától: *Szenci Molnár Albert latin versei in Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz*. Szerk.: CSANDA Sándor és KESERŐ Bálint. Szeged, 1975. 247. l.

<sup>27</sup> VARGHA Damján, *Speculum humanae salvationis és a magyar codexirodalom*. AkÉrt XXIII/8–9. 1912.

<sup>28</sup> Uő: *Ősi nyolcas versforma kódexeink bibliafordításában* – Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanár működésének emlékére. Bp. 1912. 171–195. l. A Zrínyi-párhuzamról: 180. l. 1. j.; Négyesy említett kéziratai között megtalálható a Nr. 2. csomag 1. f.-ján a kitűnő irodalomtörténész töpren-gése, hogy mennyire illik össze a Zrínyiasz alapeszméjével a középkori legenda. Mivel végül is ez nem került be előszavába, idézzük: „Zrínyinél nem Mária könyörög s a könyörgésnek nincs foganatja. – De: Isten kijelenti: ne fürkésze az angyal az ő szándékait. Tehát vannak szándékai. Ostora szolgálira (?Sz. L.) – Zr.-nél nem prezentálja Istennek senki a szigeti hőst, mint az akkori legendában Mária Sz. Dom.-t és Sz. Ferenczet. A vagy tán a „feszület”, ill. a fiú Isten quasi a közbenjáró? Ezt kell érteni? Még a hős sem tudja, h. mire van rendelve: Isten megengesztelésére? Ez igen körmönfont magy.lenne, a mi Zr. világos beszédével ellenkeznék. De – volna benne valami: A megváltó a megváltás mű-vét folytatattja mártírjaival s ilyenek szemeli ki Zr.-t is.”

ebben az eposzban a Hunyadi-ház dicsőítésébe torkollott és egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy Hunyadi Jánosnak, illetve Mátyásnak olyan megváltói szerepet tulajdonított benne, mint amelyet a hunoknak, ill. a magyaroknak az árvízről írott nagy elégiájában, ahol saját népének engesztelő áldozatát ajánlja fel az emberiség megmentésére.<sup>29</sup> Azt sem tartom elképzelhetetlennek, hogy Cortesius is ismerte ezt a sajnos elveszett művet, amelyet Zsámboki János látott utoljára.<sup>30</sup>

Sik Sándor, Kardos Tibor és Klaniczay Tibor egyaránt hangsúlyozzák, hogy a *Mátyás király életéről való elmélkedések* írója előtt az elmélkedés tárgyául szolgáló király valóságos eposzi színben tűnik fel.<sup>31</sup> Egyetérthetünk ezzel a megállapítással és magyarázatát abban vélem felismerni, hogy Zrínyi – legalábbis a mű gondolatmenetének első részében – követi a panegyricus szerkezeti felépítését. A végén pedig, ahol Mátyás haláláról elmélkedik – megjegyzendő, hogy Bonfini-példányában a nagy király haláláról szóló részeket jelölte meg a legsűrűbben – oly módon töpreng Mátyás üdvözüléséről, mint ahogy Cortesius.<sup>32</sup> A legdöntőbb bizonyíték azonban arra, hogy képzeletében összefonódott a Hunyadi- és a Zrínyi-ház dicsősége, és hogy – mint ezt Kovács Sándor Iván már észrevette – a Hunyadi János és Mátyás közötti viszonyt rokonítja mindig „atyjának” nevezett dédátya és a saját maga közötti viszonyal<sup>33</sup> – éppen az elmélkedés befejezése, ahol Krnarutić kiséposzából idéz olyan sorokat horvátul, amelyek a szigeti Zrínyi dicsőségére vonatkoznak.<sup>34</sup> Hegedüs István valódi eposzi gondolatot látott Janus legnagyobb szabású költeményében, a Marcellus-panegyricusban.<sup>35</sup> Ezt a további kutatók közül mind Huszti József elvetette, mind Huszti tanítványa Fenicz György, aki a Janus ért Claudianus-hatásról értekezett.<sup>36</sup> A korszakkal foglalkozó újabb szakirodalom eredményeinek figyelembevételével azonban egy részben igazságot lehet szolgáltatni Hegedüsnek, aki azért látott a panegyricus műfaji keretein túlmutató vállalkozást Janus művében, mert Janus Velencét megteszi Róma örökösévé és így Marcellus az egyedül érvényes világrend, a régi–új világrend feltámasztójának, megvalósítójának tűnhet. Mario Di Cesare nagy monográfiájában, amelyet Vida *Christias*-ának szentelt, hosszan foglalkozik azzal, hogy a XV. században hogyan próbálkoztak előbb Vergilius rehabilitációjával, a pogányság és érzékiség vádjától való megtisztításával, majd pedig azzal, hogy

29 Si pereunt omnes, nec nos superesse rogamus,  
Aequo animo quivis, publica fata subit.  
Sin soli luimus communia crimina, Chuni,  
Humanum, nobis dulce piare, genus.

De inundatione. – *Janus Pannonius munkái latinul és magyarul*. i. kiad. 374–375.: a nemzeti áldozat gondolatának utóéletéről vö. e sorok írójától: *Apokalipszis helyett kataklizma*. in *A PIM Évkönyve 10*. Szerk.: V. NYILASSY Vilma. Bp. 1973. 171–186.

<sup>30</sup> Vö. HUSZTI József, *i. m.* 254–255.

<sup>31</sup> SIK Sándor, *Zrínyi Miklós*. Bp. é. n. 114.; KARDOS Tibor, *i. m.* 22.; KLANICZAY Tibor, *i. m.* 589.

<sup>32</sup> „Ennek a királynak jóval is előbb a szava elfogya halálánál, avagy hogy maga szólni nem akara. Hihető, nagy készüléttel volt ez a nagy lélek az Isten eleiben. Momento paratur aeternitas foelix aut infortunata, qualem sibi quisque procurat. De az ő szájából soha az Isten neve el nem fogya: ha mit ítélni lehet az ember az örökségről, nem ok nélkül mondhatjuk, hogy az Isten magához vette lelkét, holott az ő bajnokja volt a földön, . . .” Mátyás király életéről való elmélkedések. – *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái*.<sup>2</sup> Bp. 1976. 292.; Mátyás haláláról Zrínyi Bonfini-kiadásában a 650. l.-on olvasott, itt a 8–9., a 14–15., a 20–21., a 28–29., a 41–44., végül az 53–56. sorokat jelölte meg ceruzával, részben alá is húzta. (ld. MONOK Istvánnak a 8) j.-ben említett kéziratát.

<sup>33</sup> KOVÁCS Sándor Iván, *Magyarok Rómában Janus Pannoniustól Zrínyi Miklósig*. in KIRÁLY Erzsébet – KOVÁCS Sándor Iván: „*Adria tengernek főnnforgó habjai*”. Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról. Bp. 1983. 24–25.

<sup>34</sup> *Zrínyi Miklós prózai művei*. NÉGYESY László hagyatékából KOVÁCS Sándor Iván vezetésével sajtó alá rendezte az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének Zrínyi-szemináriuma. Bp. 1985. 204–205.: a magyar fordítás innen hiányzik, ld.: *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái*<sup>2</sup> i. kiad. 295.



valamilyen módon felhasználva az *Aeneis*-t keresztény eposzt írjanak.<sup>37</sup> A kísérletezők között szerepel Battista Mantuano is, akinek Cortesevel való kapcsolatáról tudunk.<sup>38</sup> Ez a próbálkozás-sorozat, amely Juvencus és Sedulius nyomán haladt, egyre több humanista értéket és toposzt olvasztott magába. Az igazi keresztény eposz ugyan egészen Vidáig nem jött létre, de – Di Cesare nyomán – el kell tőprengünk azon, hogy ez a fokozatos vergilizálódás, vagyis a nagyeposz irányában való kísérletezés nem hatotta-e át a panegyrius-költészetet is.

Vida összes művei megvoltak Zrínyi könyvtárában.<sup>39</sup> Megérdemli a *Christias*, hogy részletesen is összevessük a Zrínyiással. Itt most csak egy mozzanatra utalok: az olasz költő az V. énekben fellépteti az Atyaistent, aki mennyei udvarának teljes pompájával elhelyezkedik az ég tetején, hogy fia halálának szemtanúja legyen. Az angyalok felláznak Jézus szörnyű szenvedéseinek látványára, hadrendbe gyülekeznek, és teljes fegyverzettel meg akarják támadni az alvilág és a földi gonoszság erőit, hogy megmentsék a Fiúistent. Az Atya azonban leinti őket, és kifejti nekik a megváltás tervét, amelyből Jézus keresztalála kiiktathatatlan.<sup>40</sup> Zrínyinél a mennyei sereg el is indul, a pokoli sereget vissza is űzi az alvilágba, de Zrínyinek természetesen meg kell halnia. Hogy a magyar költő olvasta a *Christias*-t, azt bizonyítja az is, hogy Isten udvarában az angyalokon és szenteken kívül allegorikus figurák is szerepelnek: méltóság, tisztesség, szerencse, természet és kegyelem.<sup>41</sup> Ez megfelel a Vidánál szereplő allegorikus erőknél: a női alakban szereplő *Clementia*, *Pietas*, *Pax(aurea)*, *Spes*, *Fides*.<sup>42</sup> Ők térítik vissza a már-már parancs ellenére is elinduló angyalsereget. Az Atya beszéde Vidánál, aki megmagyarázza a megváltás tervét, korrespondál Zrínyinél részben az Atya, részben Gábiel szavaival, akik hírül adják, hogy Zrínyi halála megdicsőülés lesz.

Vidánál Krisztus feltámadásával és mennybemenetelével helyreállt a káosz felé tartó világrend, elkezdődik az aranykor. Zrínyi nemzeti aranykorunk pusztulásának víziójától vezetettve teremt meg eposzának főhősét, aki mártírhálálával nem megváltó ugyan teológiai értelemben, de az a keresztény humanizmus eposzi szellemében.<sup>43</sup>

<sup>35</sup> *Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra*. Irta JANUS PANNONIUS. Magyarra fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: HEGEDŰS István. Bp. 1897. „...de egyet határozottan mint önálló értékes vonását ki kell emelnem a Marcellusra írt panegyricusnak: ez az epikus conceptio, mely hőset nemzeti és egyszersmind római hőssé avatta és így világtörténeti eszme hordozójává, mi által a Velence és Milano közti bonyolult és sok tekintetben kisszerű érdekharcokból Velence világhatalmi küzdelmét tudja megalkotni és így szilárd alapot vetett egy valódi eposznak”. (30.) Cortesius ugyanígy formál epikus, világtörténelmi jelentőségű anyagot Mátyás harcaiból.

<sup>36</sup> Vö. HUSZTI József, *i. m.* 169.; FENICZY György, *Claudius Claudianus és Janus Pannonius panegyricus-költésze*. Bp. 1943. 80–81.

<sup>37</sup> Mario A. DI CESARE, *Vida's Christiad and Vergilian epic*. Columbia University Press, New York – London. 1964.; vö. E. R. CURTIUS nyomán – Janusnál a „coaeorum virtus” toposzáról: János HORVÁTH, *Les genres et modèles littéraires de Janus Pannonius*. ALitt 14. (1972). 297.

<sup>38</sup> Vö. DI CESARE *i. m.* 296. és Florio BANFI: *i. m.* 145.

<sup>39</sup> A katalógusban: „VII. Poetae Latini. Nr. 48. Marci Hieronymi Vide Cremonensis Albae Episcopi opera. Bibliotheca Zrínyiana. 74. 1.; az Ars poetica és Zrínyi kapcsolatáról vö. e sorok szerzőjétől: *A Szigeti veszedelem és az európai epikus hagyomány*. MTA I. O. K. XXXI./3–4. (1979) 281–292.

<sup>40</sup> Az általam használt kiadás: *Marci Hieronymi Vidae Cremonensis, Albae episcopi Opera metrica. I–II*. Posonii, MDCCLXXXIX. A hivatkozott rész: I. k. 202. skk. 1.

<sup>41</sup> *Obsidio Szigariana*, XV. rész, 18–19. szakasz.

<sup>42</sup> VIDA, *i. m.* 209.

<sup>43</sup> Vö. e sorok szerzőjétől: „A szent hazának képe”. – Östörténet és epika Zrínyitől Krúdyig. Kortárs 1984. 1958–1966.